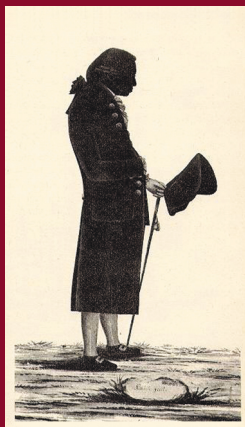


NA PRZEŁOMIE



25 lat seminarium filozoficznego

Uniwersytet Jagielloński 1995-2020

NA PRZEŁOMIE
25 LAT SEMINARIUM FILOZOFICZNEGO
UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI 1995-2020

Na Przełomie

25 lat seminarium filozoficznego
Uniwersytet Jagielloński 1995-2020

Studia pod redakcją
Jacka Romańskiego,
Anny Szklarskiej,
Sabiny Prejsnar-Szatyńskiej

Posłowie
Józef Lipiec



Kraków

© Copyright by individual authors, 2020

Recenzenci

prof. dr hab. Beata Szymańska-Aleksandrowicz

dr hab. Joanna Hańderek, prof. UJ

dr hab. Michał Bohun, prof. UJ

dr hab. Ryszard Wiśniewski, prof. UMK

dr hab. Maria Zowisło, prof. AWF w Krakowie

Opracowanie redakcyjne

Sylwia Mieczkowska

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Autor fotografii

Jacek Romański

ISBN 978-83-8138-122-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-277-9 (on-line, pdf)

Publikacja dofinansowana ze środków Instytutu Filozofii

Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uczestników

Seminarium Na Przełomie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Wstęp	7
Stanisław Łojek	
Piękno was wyzwoli. Sztuka według Nietzschego według Heideggera	9
Piotr Mróz	
Niepokoje inskrypcji przemocy – przesłanie Musilowskiego moralitetu. Kilka uwag o niepokojach wychowanka Törlessa	55
Magdalena Malska	
Symbolika baletów Augusta Bournonville’a	75
Agnieszka Smrokowska-Reichmann	
Rozum rozczłonkowany. Racjonalność komunikacyjna Jürgena Habermasa	101
Ryszard Philipp	
Augustiański Bóg nie stwarza zła?	125
Joanna Wilkońska	
Nihilizm i radykalny altruizm. Ontologia determinowana etyką u J.-P. Sartre’a i E. Lévinasa	137
Magdalena Marciniak-Pinel	
„W tym szaleństwie jest metoda”, czyli do czego Freudowi potrzebny był Hamlet?	165

Małgorzata Ziąbka	
W świetle aksjologii negatywności	177
Ewa Kurlito-Kalitowska	
Filozoficzna analiza bólu i cierpienia	195
Jacek Romański	
Zagadnienie immanencji w Deleuzjańskiej interpretacji Spinozy	223
Sabina Prejsnar-Szatyńska	
Ontologiczne spory o istnienie społeczeństwa w polskiej teorii socjologicznej	239
Anna Szklarska	
Dialektyka przemocy w historiozofii G.W.F. Hegla	263
Beata Foszczyńska	
Aksjosfera sportu	291
Anna Smywińska-Pohl	
O prababkach, córkach Nawojki. Kobiety z wykształceniem filozoficznym związane z przedwojennym Uniwersytetem Jagiellońskim (1897-1939)	315
Joanna Ziarkowska	
Podróże do międzywojennego Krakowa w świetle aksjologii	331
Małgorzata Konarzewska	
Analogie terminologiczne i leksykalne w twórczości św. Jana oraz mistyków świata islamu.	359
Katarzyna Barska	
Kim jestem? Byt ludzki w ujęciu systemowym	379
Dorota Ucińska	
Edmund Husserl. Redukcja do absolutu	391
Józef Lipiec	
Poślowie	411

Wstęp

Pragniemy podziękować wszystkim uczestnikom Seminarium „Na Przełomie”, którzy na przestrzeni lat brali mniej lub bardziej aktywny udział w jego pracach. Wasza obecność tworzyła klimat miejsca otwartego, przyjaznego i motywującego do pracy naukowej. Seminarium, będąc miejscem wymiany poglądów ludzi o odmiennych zainteresowaniach badawczych, okazało się urodzajnym podłożem, na którym z ziaren pasji filozoficznych wyrósł bogaty plon prac doktorskich i habilitacyjnych. Świadczą o tym liczne rozprawy naukowe, które w większości zostały wydane w formie książkowej, umożliwiając tym samym szersze oddziaływanie na kolejne pokolenia naukowców, a w konsekwencji na rozwój nauki.

Tom, który przygotowaliśmy, stanowi przegląd zagadnień podejmowanych w ramach naszych spotkań. Dziękujemy Autorom tekstów za włączenie się w inicjatywę upamiętnienia Seminarium.

Szczególne podziękowania w imieniu wszystkich uczestników „Na Przełomie” składamy Profesorowi Józefowi Lipcowi. Jego charakterza, osobowość i dobra wola pozwoliły wielu z nas wykorzystać swój potencjał i dodać drobny wkład w rozwój dziedziny, którą się zajmuje. Będąc naszym przewodnikiem na naukowych ścieżkach, otacza nas opieką, wspiera i nieustannie motywuje do dalszej pracy naukowej.

W imieniu Redaktorów Sabina Prejsnar-Szatyńska

Magdalena Marciniak-Pinel

<https://orcid.org/0000-0003-3924-1744>

„W tym szaleństwie jest metoda”, czyli do czego Freudowi potrzebny był Hamlet?

Słowa kluczowe: Freud, psychoanaliza, Hamlet, Edyp

Abstrakt: Dostrzegając w Edypie uniwersalną figurę wypartych fantazji, Freud zastanawia się, czy można ją odnaleźć także w *Hamlecie*. Freud proponuje nowe odczytanie *Hamleta*, odmienne od wciąż dominujących ówczesnie interpretacji Goethego i Coleridge’a. W ich ujęciu Hamlet jako emblematyczna figura psychologicznej słabości nie miał siły, aby wypełnić powierzone mu zadanie. Nowatorstwo freudowskiej lektury polegało na rezygnacji z powyższej hipotezy na rzecz ujmowania królewicza duńskiego jako nękanego przez konflikt wewnętrzny. Hamlet posiadający siłę i energię nie może jednak dysponować nimi do końca zgodnie z własną wolą. Na freudowską scenę wkracza więc nowy bohater, którego brakowało we wcześniejszych odczytaniach: niewiadość.

**“Though this be madness, yet there is method in it”,
or why Freud needed Hamlet?**

Keywords: Freud, psychoanalysis, Hamlet, Oedipus

Abstract: Freud sees Oedipus as a universal figure of repressed fantasy and he is wondering if he can be founded in Hamlet. Freud suggests a new reading of Shakespeare’s Hamlet, different from Goethe’s and Coleridge’s analyses. According to them, Hamlet was an un-emblematic figure of psychological

weakness who didn't have the strength to revenge for his father's death. The novelty of Freud's reading was to stress the importance of Hamlet's internal conflicts. Onto Freudian's stage enters a new protagonist: the unconscious.

Interpretacja *Hamleta* zaproponowana przez Freuda stanowi przykład zróżnicowanych powiązań pomiędzy szeroko pojmowaną dziedziną sztuki a psychoanalizą. Aby bliżej przyjrzeć się owym powiązaniom, należy mieć świadomość koniecznego rozróżnienia na minimum trzy problematyczne obszary owych powiązań oraz określić własną perspektywę badawczą. Z jednej strony bowiem możemy badać stosunek artystów, twórców do psychoanalizy. W tym ujęciu możemy pokazać historię recepcji psychoanalizy, a zwłaszcza myśli samego Freuda przez malarzy, poetów, pisarzy. Z drugiej strony możemy skupić się na opisanu wpływu psychoanalizy na filozofię sztuki, teorię sztuki czy krytykę sztuki. W pracy napisanej w 1963 roku *Des Métaphores Obsédantes au Mythe Personnel* Charles Mauron wskazuje na fakt, iż we Francji latach 1920-1930 początkowa recepcja myśli Freuda dokonała się za pośrednictwem poetów (takich jak Breton, Éluard, Aragon, Desnos, Tzara, Char, Leiris). Dopiero w późniejszym okresie psychoanaliza została uznana za instrument krytyki literackiej. Z pewnością przyczyniła się do tego praca Charlesa Baudouina *La Psychanalyse de l'Art* z 1929 roku. Trzecim możliwym obszarem powiązań sztuki i psychoanalizy jest zainteresowanie samych teoretyków i praktyków psychoanalizy twórczością artystyczną. Tacy myśliciele jak Freud, Rank, Jung, Adler, Abraham, Meader, Jones wielokrotnie powoływali się na różnorodną twórczość artystyczną. Przykłady z dziedziny sztuki nie tylko wzbogacały i uatrakcyjniały teoretyczny wywód psychoanalityków, ale także same stawały się bogatym źródłem kluczowych inspiracji i znaczących modyfikacji samej psychoanalizy. W niniejszej pracy zajmę się problemem z trzeciego obszaru powiązań sztuki i psychoanalizy, czyli wykorzystaniem przez Freuda utworu Szekspira.

Na wstępie moich rozważań pragnę zauważyć, iż Freud w swoich pismach oraz w praktyce klinicznej wielokrotnie posługiwał się przykładami pochodzącymi z dziedziny sztuki. Obok słynnych metaforycznych ujęć teatru i spektaklu (np. opis psychozy jako formy rebelii w teatrze; sen określany mianem spektaklu) pochodzących z pracy *Objaśnianie marzeń sennych* z 1900 roku, Freud często wprost wyrażał przekonanie o konieczności czerpania psychoanalizy z twórczości konkretnych artystów. Znamienny przykład stanowi w tym kontekście komentarz Freuda do *Gradiva* Jensena z 1907 roku, w którym ojciec psychoanalizy głosi pochwałę poetów znających mądrości nieba i ziemi, o których nie śniło się naszej szkolnej wiedzy¹. Zdaniem Freuda, o psychologicznej przewadze poetów nie tylko nad „zwykłymi” ludźmi, ale także nad naukowcami świadczy korzystanie ze źródeł, które wciąż są niedostępne nauce. Owa niedostępność wynika jednak nie tyle z ich „zaświatowości”, co raczej z niewystarczającego jeszcze uświadczenia ludzi nauki. Jest to o tyle ważne, że Freud był przekonany o istnieniu określonych praw rządzących nie tylko uświadomionym życiem psychicznym, ale przede wszystkim – nieuświadomionym. W tym kontekście autor *Poza zasadą przyjemności* powołuje się na Szekspira, widząc w nim tego, który w sposób niekoniecznie uświadomiony zaprezentował w swoich sztukach uniwersalne zasady rządzące życiem psychicznym. Należy bowiem podkreślić, że Freud odnalazł w twórczości Szekspira szereg postaci, które, jak uważał, z powodzeniem mogą zostać poddane psychoanalitycznej interpretacji. Zdaniem Freuda to właśnie owa interpretacja stanowić miała klucz do rozwiązywania zagadek, jakie każdorazowo stawia przed widzem i czytelnikiem Szekspir poprzez swoich bohaterów.

Spośród interpretacji szekspirowskich postaci dokonanych przez autora *Żałoby i Melancholii* najważniejsza wydaje się być psychoanalityczna analiza Hamleta. Owa analiza uzupełnia

¹ S. Freud, *Le délire et les rêves dans la „Gradiva” de W. Jensen*, [w:] *idem, Oeuvres Complètes. Psychanalyse: 1906-1908*, vol. VIII, Paris 2007, s. 44.

i wzmacnia Freudowskie hipotezy pochodzące z następujących źródeł: autoanaliza, praktyka kliniczna, interpretacja tragedii *Król Edyp*. Aby się o tym przekonać, warto zacząć rozważania od szczególnej lektury ważnego listu Freuda do Wilhelma Fliessa z 15 X 1897. Freud stwierdza tam, że w trakcie autoanalizy („która jest dla niego obecnie sprawą najistotniejszą”) przyszła mu do głowy jedna myśl mająca wartość ogólną: „znalazłem u siebie także uczucie miłosne do matki i zazdrość w stosunku do ojca i uważam je teraz za zdarzenie powszechne z wczesnego dzieciństwa”². Owo rozpoznanie oraz dostrzeżenie jego uniwersalności tłumaczy zdaniem Freuda przyciągającą siłę *Króla Edypa*. Każdy rozpoznaje w sobie jego istnienie, każdy odczuwał kiedyś w zarodku jego fantazję. W pracy *Hamlet i Freud* będącej przedmową do książki Ernesta Jonesa *Hamlet i Edyp* Jean Starobinski, komentując ów list, zauważa, że ustanawiając analogię pomiędzy dziecięcymi odczuciami a Edypem Sofoklesa, Freud usiłuje rozpoznać własne doświadczenie w tragedii, w micie stanowiącym ekspresję interpersonalną i kolektywną. Zdaniem Starobinskiego mityczny paradygmat jawi się jako gwarant uniwersalności hipotezy Freuda. Tragiczne rozpoznanie Edypa staje się – na innym poziomie – Freudowskim odkryciem wspólnego wszystkim wypartego doświadczenia³.

Dostrzegając w Edypie uniwersalną figurę wypartych fantazji, Freud zastanawia się, czy można ją odnaleźć także w *Hamlecie*. Ojciec psychoanalizy dodaje, iż chodzi mu nie tyle o jawne intencje Szekspira, ile raczej o produkty jego nieświadomości, w której zawiera się także niewiedomość Hamleta⁴. Starobinski podkreśla, że we Freudowskim przejściu od Edypa do Hamleta pojawiają się wymieszane ze sobą elementy autoanalizy, kulturowej pamięci

² Idem, *Lettres à Wilhelm Fliess 1887-1904*, Paris 2006, s. 344. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie tłumaczenia pochodzą od autorki.

³ J. Starobinski, *Hamlet et Freud*, [w:] E. Jones, *Hamlet et Oedipe*, tłum. A.M. Le Gall, Paris 1967, s. 8.

⁴ S. Freud, *Lettres...*, s. 345.

oraz doświadczenia klinicznego. Owo przejście uzasadniało konieczność nowego odczytania *Hamleta*, odmiennego od wciąż dominujących ówczesnie interpretacji Goethego i Coleridge’a. W ich ujęciu Hamlet, jako emblematyczna figura psychologicznej słabości, nie miał siły, aby wypełnić powierzone mu zadanie. Nowatorstwo lektury Freuda polegało na rezygnacji z powyższej hipotezy na rzecz ujmowania królewicza duńskiego jako nękanego przez konflikt wewnętrzny. Hamlet posiadający siłę i energię nie może jednak dysponować nimi w pełni zgodnie z własną wolą. Na freudowską scenę wkracza więc nowy bohater, którego brakowało we wcześniejszych odczytaniach: niewiadomość. To z niej pochodzi słynne wahanie Hamleta, które winno zostać dokładnie rozszyfrowane w oparciu o uniwersalizm konfliktu edypalnego. Freud dostrzega w niezdecydowaniu Hamleta (które jednak – co dobitnie podkreśla – nie ujawnia się w wysłaniu na śmierć Rozenkranca i Gildensterna ani w zabójstwie Laertes⁵) dowód na to, iż sam nieświadomie chciał popełnić zbrodnię Klaudiusza: morderstwo na ojcu spowodowane miłosnym uczuciem wobec matki. Zgodnie z jego interpretacją, świadomość Hamleta jest świadomością nieświadomego poczucia winy.

Dostrzeżenie *Króla Edypa w Hamlecie* stanowiło dla Freuda odkrycie o niebagatelnym znaczeniu, do którego wielokrotnie powracał. W *Objaśnianiu marzeń sennych* Freud nawiązał do Edypa w rozdziale V (IV, 2). Starobinski podkreśla, że o ile w pierwszych edycjach tekstu wzmianka dotycząca *Hamleta* pojawiała się w formie długiej noty umiejscowionej na dole strony, o tyle później sama stała się częścią tekstu głównego. W omawianym fragmencie Freud proponuje hipotezę swoistego historycznego postępu wyparcia. O ile w tragedii Sofoklesa miłosne pragnienie matki i wrogość wobec ojca są realizowane przez Edypa jakby we śnie, o tyle w *Hamlecie* owe fantazje pozostają wyparte. Tym samym,

⁵ Freud się pomylił – chodzi o zabójstwo Poloniusza.

jako odbiorcy, doświadczamy jej istnienia jedynie poprzez efekty, jakie wywołuje: między innymi poprzez słynne wahanie tytułowej postaci. Autor *Poza zasadą przyjemności* tłumaczy owo wahanie jako pojawiające się intensywne samooskarżenie, które wyrażają skrupuły psychiki nękaney przez niezidentyfikowane na poziomie świadomym poczucie winy. Owa identyfikacja może dokonać się dopiero w trakcie psychoanalitycznej interpretacji⁶. Jeszcze raz podkreślmy, iż odczytanie Hamleta przez pryzmat nieświadomej akcji wewnętrznej stanowiło istotne odwrócenie, dokonane przez Freuda w stosunku do ówczesznie dominujących wykładni. Poprzez dostrzeżenie w Hamlecie fantazji edypalnych, Freud na pierwszy plan wysunął problematykę nieświadomości nie tylko Hamleta, ale również samego Szekspira. Powyższa interpretacja dostarcza więc ciekawej hipotezy, która głosi, że treść *Hamleta* może być obrazem życia psychicznego (świadomego i nieświadomego) jego autora. Powyższe spostrzeżenia nie tylko powracają, ale znajdują ciekawe rozwinięcie w pracy z 1916 roku *Wprowadzenie do psychoanalizy*. Zaznaczając, iż nieświadomości nie można utożsamiać z językiem, bowiem jest ona czymś więcej – jest dramaturgią, czyli słowem zainscenizowanym, akcją mówioną – Starobinski komentuje Freudowskie ujęcie Edypa w powyższej pracy przez pryzmat sceny źródłowej obserwowanej z zewnątrz, która pozostaje jednak niedostępna dla świadomości samego podmiotu⁷. Owa scena, będąc dramaturgią mityczną w stanie czystym, staje się manifestacją uniwersalnego popędu. W ramach tej interpretacji Edyp, będąc kolektywną nieświadomością i głębią, sam ich nie posiada. Będąc jedynym archetypem, staje się pozbawioną psychologii instancją psychologiczną, koniecznym warunkiem ukonstytuowania się psychologii jako nauki. Ów brak psychologii, stanowiący jednocześnie pełnię archetypu, przeciwstawiony zostaje

⁶ S. Freud, *Objaśnianie marzeń sennych*, cyt. za: J. Starobinski, *op. cit.*, s. 14-15.

⁷ J. Starobinski, *op. cit.*, s. 19.

Hamletowi, którego psychiką kierują nieświadome mechanizmy. Wraz z nowym wyposażeniem pojawia się konieczność badania, przepytywania tego, co jest poza nim. A poza nim znajduje się nie tylko jego przeszłość, wczesne dzieciństwo, ale także szeroki repertuar odgrywanych ról, zestaw przybieranych masek. Starobinski zaznacza bowiem, iż w epoce Szekspira dochodzi do istotnego rozdziału pomiędzy niedostępnym dla innych, subiektywnym byciem a pozorem, wyglądem, reprezentacją. O ile Edyp stanowi sam dla siebie pełnię symboliczną, o tyle w nowym kontekście Hamlet zmierza w stronę owej pełni, nigdy jej nie osiągając. W tym ujęciu mistrzostwo Szekspira polegałoby na ciągłym zwodzeniu odbiorcy poprzez iluzję możliwości jednoznacznego wyjaśnienia akcji *Hamleta*, poprzez zrozumienie złożonych motywacji tytułowej postaci. Starobinski podkreśla, że dla widzów epoki elżbietańskiej brak koherencji tytułowej postaci nie stanowił problemu. Dopiero półtora wieku później rozpoczęła się wielka debata będąca próbą odnalezienia spajającej zasady tłumaczącej motyw kierujące zachowaniem Hamleta. O ile akty Edypa nie sprawiały podobnego kłopotu interpretacyjnego, wynikały bowiem z logicznej konieczności, o tyle działaniami Hamleta kierują przyczyny ukryte, niejasne. W tym miejscu warto jeszcze raz podkreślić interpretację Freudowską sugerującą, iż ową ukrytą i niejasną przyczyną wahania Hamleta jest kompleks Edypa.

Na podstawie powyższych analiz można wyciągnąć dwa najważniejsze wnioski wynikające z Freudowskich interpretacji obu tragedii: przekonanie o odmiennym traktowaniu fantazji edypalnej w utworach Sofoklesa i Szekspira oraz próba interpretacji akcji arcydramatu poprzez procesy zachodzące w nieświadomości nie tylko tytułowej postaci, ale także jej twórcy. W tym miejscu warto szerzej rozwinąć związek pomiędzy Hamletem a jego autorem, stanowiący ważny moment w interpretacji Freuda.

Starobinski interpretuje ustanowienie przez Freuda związku pomiędzy tragedią a hipotetyczną osobowością autora *Makbeta* jako szczególnie zabieg, który z jednej strony ma na celu uniwersa-

lizację wyników interpretacji psychoanalitycznej (poprzez dostrzeżenie jej stosowalności także u samego twórcy *Hamleta*), z drugiej zaś umożliwienie szczególnego rodzaju utożsamienia się Freuda z Szekspirem. Owo utożsamienie miało być wynikiem ograniczonej liczby przeżyć, które warto w tym miejscu przypomnieć. Freudowski punkt wyjścia stanowiła własna autoanaliza oraz rezultaty wywiedzione z praktyki klinicznej. Poprzez dostrzeżenie podobieństwa pomiędzy nimi a zawartością *Króla Edypa* Sofoklesa, a zwłaszcza *Hamleta*, Freud uznał, iż Szekspir (podobnie jak on sam w *Objaśnianiu marzeń sennych*) umiał rozszyfrować, rozjaśnić uniwersalny psychiczny mechanizm podlegający wyparciu. Nie wierząc, iżby Szekspir świadomie przedstawił w *Hamlecie* fantazję Edypa, Freud zinterpretował owo przedstawienie nieświadomości Hamleta jako rezultat pracy nieświadomości samego autora. Oczywiście takie spostrzeżenie pociąga za sobą szereg kontrowersji, które były wielokrotnie formułowane przez krytyków Freuda. Wyłaniający się ciąg (świadomość Hamleta–niewiedomość Hamleta, świadomość Szekspira–niewiedomość Szekspira) narzuca postępowaniu analitycznemu perspektywę zorientowaną na etap końcowy, czyli niewiedomość Szekspira. W tym ujęciu pojawia się zagrożenie instrumentalnego traktowania trzech poprzedzających etapów, mających na celu zbliżenie się do niewiadomych mechanizmów kierujących psychiką autora *Króla Leara*. Obok powyższego zagrożenia, jakie stawia przed analitykiem włączenie do rozważań nieświadomości autora, także zaprezentowana w niniejszej pracy Freudowska analiza *Hamleta* spotkała się z licznymi zarzutami, podkreślającymi przede wszystkim jej stronniczość. Miałyby ona wynikać przede wszystkim z chęci wsparcia własnych odkryć klinicznych przykładami zaczerpniętymi z literackiego kanonu. Owe przykłady zapewniałyby psychoanalitycznej praktyce w opinii publicznej z jednej strony uniwersalność, a z drugiej skuteczność terapeutyczną.

W powyższym kontekście warto dodać, że Freudowską interpretację Hamleta i Edypa (a zwłaszcza jej krytykę) można postrze-

gać przez pryzmat interesujących analiz wspomnianego już Charlesa Maurona, zawartych w książce *Des métaphores obsédantes au mythe personnel*. Autor podkreśla w niej istnienie w twórczości analizowanych przez siebie autorów (takich jak: Mallarmé, Valédry, Baudelaire, de Nerval, Racine, Molière) stosunkowo trwałych sieci powracających skojarzeń, które (po przeanalizowaniu zaproponowaną przez autora metodą nazwaną psychokrytyką) tworzą właściwy każdemu pisarzowi, obiektywnie definiowalny tytułowy mit osobowy⁸. Psychokrytyka jest techniką badającą owe powracające skojarzenia, obsesyjne metafory w intencjonalnych strukturach tekstu. Wykorzystując metodę psychokrytyczną do badania pism samego Freuda, można także zauważyć ciekawe przejście od mitu greckiego do mitu osobowego. Wśród badaczy, którzy zwracali uwagę na fakt czerpania przez Freuda z twórczości tak literackiej, jak i malarskiej poprzez odpowiednio ukierunkowane i uwarunkowane interpretacje w celu wsparcia własnych hipotez pochodzących z refleksji teoretycznej, praktyki klinicznej oraz autoanalizy znajdował się (obok wspomnianego Starobinskiego i Maurona) także Jean-Francois Lyotard. W tekście z 1971 roku *Freud selon Cezanne* Lyotard podkreśla częste odwoływanie się Freuda do przykładów zaczerpniętych z dziedziny sztuki – przede wszystkim z malarstwa i tragedii. Powołując się na omawianą wyżej interpretację Starobinskiego, autor *Kondycji postmodernistycznej* wyraźnie zaznacza, iż tragiczne figury Edypa i Hamleta, jako uprzywilejowane obiekty refleksji Freudowskiej, mają przede wszystkim wartość operacyjną dla opracowania teorii⁹. Z komentarza Lyotarda wynika, że aplikacja figur Edypa i Hamleta w dyskursie analitycznym pozwala umieścić scenę tragiczną na horyzoncie (czy też u kresu) sceny psychoanalitycznej. Jednocześnie dodaje, iż możliwość

⁸ C. Mauron, *Des Métaphores Obsédantes au Mythe Personnel. Introduction à la psychocritique*, Paris 1988, s. 30-32.

⁹ J.-F. Lyotard, *Freud selon Cezanne*, [w:] i d e m, *Des Dispositifs Pulsionnels*, éd. C. Bourgois, Paris 1980, s. 68.

takiej relacji wynika z samej tragedii (greckiej, szekspirowskiej), która oferuje uprzywilejowaną reprezentację tego, co jest przepytywane na drodze psychoanalitycznej interpretacji. W swoim tekście Lyotard pokazuje, w jaki sposób Freud wybiórczo korzystał nie tylko z przykładów z dziedziny literatury, ale przede wszystkim malarstwa. Odrzucając tych twórców (przede wszystkim Cezanne'a), których obrazy wykraczały poza reprezentacyjny paradygmat pozostający w służbie psychoanalizy, Freud tak dobierał przykłady, aby służyły do poparcia jego własnych tez.

Już na tej podstawie wyraźnie widać, iż Freudowski dobór przykładów zawsze dokonuje się pod ściśle wyznaczonym kątem, z określonego punktu widzenia. Starobinski zauważa, że tendencja dostrzeżona przez Freuda u pacjentów i odnaleziona w trakcie własnej autoanalizy wyjaśnia się i uniwersalizuje poprzez mit edypalny. Obiektywizacja własnej subiektywności w micie (która dopiero tam nabiera sensu) dokonuje się wespół z subiektywizacją owego mitu, który staje się ekspresją powszechnego mechanizmu ludzkiej psychiki. Z drugiej strony można też argumentować za tym, iż Freudowskie analizy zaowocowały także obiektywizacją mitu, który właśnie jako rzekoma ekspresja uniwersalnego prawa znosi czasoprzestrzenne ograniczenia (realia starożytnej Grecji). Podsumowując przejście od subiektywności do jej obiektywizacji w micie dokonane przez Freuda, Starobinski podkreśla, iż wyjściowa hipoteza „Ja to Edyp” podlega odwróceniu i przedstawia się jako prawda ponadczasowa, uniwersalna, między innymi poprzez dostrzeżenie fantazji edypalnych w nieświadomości Hamleta. Wtedy dopiero nowa formuła może przybrać postać pożądanego stwierdzenia: „Edyp to my”¹⁰. W krytycznej interpretacji Starobinskiego radykalność odczytania Freuda polega przede wszystkim na dostrzeżeniu w Hamlecie z jednej strony Edypa – zamaskowanego i wypartego – a z drugiej swoich neurotycznych pacjentów.

¹⁰ J. Starobinski, *op. cit.*, s. 35-36.

Edyp i Hamlet jako obrazy mediacyjne pomiędzy przeszłością Freuda i jego pacjentami stają się gwarantami wspólnego języka. Tym samym zbliżenie się do mechanizmów rządzących życiem psychicznym we Freudowskiej autoanalizie możliwe jest poprzez rozpoznanie siebie w micie oraz uwewnętrznienie mitu w sobie.

Bibliografia:

Freud S., *Lettres a Wilhelm Fliess 1887-1904*, Paris 2006.

Freud S., *Le delire et les rêves dans la „Gradiva” de W. Jensen*, [w:] S. Freud, *Oeuvres Complètes. Psychanalyse: 1906-1908*, vol. VIII, Paris 2007.

Lyotard J.-F., *Freud selon Cézanne*, [w:] J.-F. Lyotard, *Des Dispositifs Pulsionnels*, éd. C. Bourgois, Paris 1980.

Mauron C., *Des Métaphores Obsédantes au Mythe Personnel. Introduction à la psychocritique*, Paris 1988.

Starobinski J., *Hamlet et Freud*, [w:] E. Jones, *Hamlet et Oedipe*, tłum. A.M. Le Gall, Paris 1967.

Indeks osób

A

Abel 368

Abraham Karl 166

Adamczyk Ewa 414

Adler Alfred 103, 166

Adler Stefania 321-322, 324, 327, 329

Adorno Theodor W. 116

Agape 89

Al-Hakim Taufik 94

Al-Halladż 363

Al-Huŷviri 362

Alain, właśc. Émile Chartier 59

Alejsiak Wiesław 415

Aleksander III Macedoński 267

Algazel (Al-Ghazali) 363, 366

Allah Ibn Ata z Aleksandrii 373

Ambroży Dorota 414

Aminadab 373

Andersen Hans Christian 84

Anzelm z Canterbury św. 133

Arabi Ibn Al 362, 365-366, 370-371

Aragon Louis 166

Arendt Hannah 185

Arnold Thomas 306

Arystoteles 12, 242, 245, 255, 258, 271, 283, 293, 305, 413

Augustyn z Hippony św. 125-129, 131, 133-135, 181, 242

Aumer Jean-Louis 77

B

Bailly Rosa 345

Bankiewicz Paweł 414

Barska Katarzyna 379, 414-415

Barthes Roland 57

Baudelaire Charles Pierre 59, 173

Baudouin Charles 166

Beauvoir Simone de 319

Beecher Henry K. 214

Berggreen Andreas Peter 90

Bergson Henri 317

Berkeley George 320

Berlin Isaiah 285

Bertalanffy Karl Ludwig von 382

Biegańska Halina 324, 327

Bieńkowski Wiesław Józef 338

Bier-Korngold Zuzanna (Suzanne Pacaud) 318, 321, 327

Boecjusz z Dacji (Anicius Manlius Severinus Boëthius) 234

Bolak Edward 414
 Bolte Gerhard 113
 Bournonville Antoine 77
 Bournonville August 75-80, 82, 84-87, 89-90, 92, 94, 97-99
 Bovet Pierre 327
 Boznańska Olga 323
 Breton André 166
 Bruno Giordano, właśc. Philippo Bruno 234, 322
 Bukowski Jerzy 157
 Bunin Iwan A. 62
 Buxbaum Abram (Artur Rzeczyca) 325
 Buxbaum Henryka 325
 Buxbaum Melania 325, 327

C

Cackowski Zdzisław 198-201, 205-206, 209-211
 Caillois Roger 309
 Camus Albert 59
Caritas 89
 Char René 166
 Chartier Émile, zw. Alain 59
 Chesterton Gilbert Keith 57
 Chowaniec Bartłomiej 414
 Christian II Oldenburg, król Danii i Norwegii 92
 Chrobak Tadeusz 414
 Chrzanowski Ignacy 326
 Chwin Stefan 211
 Cioran Emil 197
 Cirlot Juan Eduardo 88
 Coleridge Samuel Taylor 165, 169
 Comte August 250
 Copleston Frederick Charles 282
 Coubertin Pierre de 304, 306, 313
 Cicero Marek Tulliusz (Marcus Tullius Cicero) 292

Czerniawski Jan 415
 Czeżowski Tadeusz 177, 183-184, 186, 196, 207, 212

D

Dąbbska Izydora 207
 Decjusz Trajan (Gaius Messius Quintus Decius) 94
 Deleuze Gilles 224-229, 231-233, 235-236
 Demel Maciej 297
 Derrida Jacques 13, 399
 Desnos Robert 166
 De Tarde Jean-Gabriel 63
 Didi-Huberman Georges 185
 Dilthey Wilhelm Christian 17, 318
 Dobieszewski Janusz 334
 Döblin Alfred 351
 Dobrzycki Jerzy 348
 Dostojewski Fiodor M. 61
 Dul Przemysław 414
 Duns Szkot Jan 231
 Dybowski Janusz Teodor 57
 Dziubiński Zbigniew 334, 336

E

Eco Umberto 60
Edyp 165, 168-175
 Eliade Mircea 82
 Éluard Paul, właśc. Eugène Émile Paul Grindel 166
 Epiktet z Hierapolis 322
Eros 89
 Estreicher Karol 344, 346, 352

F

Fałat Julian 323
 Fichte Johann Gottlieb 272, 285

Fink Eugen 401, 405
 Flaubert Gustave 59
 Fliess Wilhelm 168
 Foszczyńska Beata 291, 415
 Foucault Paul-Michel 57
 Franciszek z Asyżu św. 351
 Frankiewicz Mariola 414
 Freud Sigmunt 57, 63, 165-175
 Fries Jakob Friedrich 320
 Fromm Erich 64, 218
 Frynichos 128

G

Gadamer Hans-Georg 60
 Gade Niels Wilhelm 84, 90
 Gajusz Juliusz Cezar (Gaius Iulius Caesar) 267
 Galewicz Włodzimierz 177, 179
 Garbowski Tadeusz 317, 319-320, 32, 327-328
 Genet Jean 59, 69
 Giacometti Alberto 59
 Gide André Paul Guillaume 62, 65
 Gierasimiuk Jerzy 12
 Glazor Karolina 414-415
 Godula Róża 337
 Goethe Johann Wolfgang von 34, 165, 169, 320
 Golding William Gerald 62, 65
 Gołaszewska Maria 177, 179-182, 184, 188, 191-193, 293, 343, 347
 Grzegorz z Tours 94
 Guimet Fernand 319
 Gumowski Jan Kanty 323-324
 Gwóźdź Andrzej 302

H

Habermas Jürgen 101-117, 119-122
 Halicka Alicja 322

Hankus Przemysław 414
 Hardenberg Georg Philipp von, pseud. Novalis 206
 Hartmann Johan Peter Emilius 90
 Hartmann Nicolai 384
 Hassner Pierre 289
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 13-14, 18, 150, 242, 263-289, 320-321, 325
 Heidegger Martin 9-21, 23, 25, 27-28, 30-35, 37-39, 43, 45-47, 49, 51-53, 146, 224, 406
 Heinrich Władysław 317, 319, 321
 Helsted Edvard 84
 Henry Louis 77
 Hesse Hermann Karl 62, 65
 Hieronim ze Strydonu (Eusebius Sophronius Hieronymus) św. 374
 Hildegarda z Bingen 373
 Himmler Heinrich Luitpold 71
 Hipokrates z Kos 201, 213
 Hitler Adolf 160, 209
 Hłasko Marek 62
 Hobbes Thomas 264, 270-271
 Hochenberg-Landman Ruchla 324-325, 327
 Höffe Otfried 284
 Hölderlin Johann Christian Friedrich 34
 Homoncik Katarzyna 415
 Horkheimer Max 113, 116
 Horthy Miklós 345
 Hughes Richard Arthur Warren 62, 65
 Huizinga Johan 310
 Husserl Edmund 391-402, 406

I

Ibn Ishak Abu Abd Allah Muhammad 367

Ingarden Roman 293, 379-384,
387-388

J

Jackowski Antoni 350
Jan od Krzyża św. (San Juan de la
Cruz) 359
Jan Paweł II św. (Karol Wojtyła), pa-
pież 196, 218
Jankielowska (Jankielowska-Rapo-
port) Helena 317, 320, 325, 327,
329
Janus Damian 414
Jaspers Karl Theodor 318
Jehin-Prume Franz 84
Jeleń Marek 414
Jensen Wilhelm 167
Jezus Chrystus 94, 96, 189
Jędraszewski Marek 151, 158
Jones (Alfred) Ernest 166, 168
Joyce James Augustine Aloysius 62
Józef z Arymatei 189
Jung Carl Gustav 57, 63, 95, 166
Jürgensen Knud Arne 77
Juszkiewicz Mirosław 414

K

Kain 368
Kalicińska-Korpałowa Franciszka
317, 327
Kalicka-Diakon Bożena 414
Kałużna Kamila 415
Kamińska Anna 414
Kant Immanuel 72, 114, 127, 133,
184, 187, 233, 281-282, 317,
319-321, 400, 412
Kantor Ryszard 339
Karczewska-Kozłowska Eliza 414

Kartezjusz (René Descartes) 231,
317, 329
Kay Brian 214
Kępiński Antoni 202, 218-219
Kierkegaard Søren Aabye 211
Klemperer Victor 72
Kobiela Filip 414
Kojève Alexandre 277
Kolarzowska Zofia 319-320, 327
Kołakowski Leszek 199
Kołłątaj Hugo Stumberg 316
Konarzewska Małgorzata 359, 414
Konopczyński Władysław 326
Koraszewski Bogdan 415
Korczyńska Justyna (s. Maria Igna-
cja) 320, 322, 324, 327-328
Korngold Augustyna (Augustine
Landau) 322-323, 327
Korpała Józef 317
Kowalczyk Stanisław 294, 297, 300,
307, 310
Krasuska-Gil Krystyna 414
Krawczyk Zbigniew 311
Kremmer Józef 320-321
Kronstom Henning 95
Król Remigiusz 414
Kuderowicz Zbigniew 266, 270, 273,
284
Kula Luiza 414-415
Kundera Milan 59
Kurcz Joanna 414
Kurleto-Kalitowska Ewa 195,
414-415
Kwarciak Bogusław 414-415

L

La Rochefoucauld François de 212
Lacotte Pierre 80
Lam Alif 372

- Landau Augustine zob. Korngold
Augustyna
- Landau Gizela 318, 325, 327
- Landman Abraham (Adam) 276, 325
- Lao-Tse (Lao Tsy, Laozi) 87
- Laszczka Konstanty 324
- Lauer Quentin 394
- Lawrence David Herbert 62
- Le Bon Gustave 63
- Leder Andrzej 393
- Leibniz Gottfried Wilhelm 199
- Leiris (Julien) Michel 166
- Lévinas Emmanuel 137-139, 141-143, 145-154, 157-163
- Lewandowska-Tarasiuk Ewa 334
- Lipiec Józef 7, 177, 182, 186, 199, 204, 255, 293-294, 298, 300, 302, 304, 308, 311, 332-334, 340, 343, 347, 411
- Locke John 306
- Løvenskjold Herman Severin von 80
- Loyola Ignacy św. 372
- Ludwik XIV Burbon, król Francji 76
- Ludwik XVI Burbon, król Francji 76
- Ludwik z Granady, właśc. Louis de Sarría św. 372
- Lumbye Hans Christian 84
- Lytard Jean-François 116, 173-174
- Ł**
- Łęczyńska Agnieszka 414
- Łojek Stanisław 9, 275, 277, 414-415
- M**
- Makota Janina 293
- Malczewski Jacek 323-324
- Mallarmé Stéphane, właśc. Étienne 173
- Malska Magdalena 75, 414
- Malski Maciej 414
- Mangel Estera 320, 327-328
- Marciniak-Pinel Magdalena 165, 414
- Marek Aureliusz Antoninus (Marcus Aurelius Antoninus) 322
- Maria Magdalena (Maria z Magdali)* 98
- Marks Karol 242, 280
- Mauron Charles 166, 173
- Mazilier Joseph 77
- Meader Alphonse 166
- Mehoffer Józef 324
- Mensch James Richard 401, 403
- Merleau-Ponty Maurice 58, 60
- Midura Franciszek 341
- Mikołaj z Kuzy, właśc. Nicolaus Krebs 234
- Mill John Stuart 285, 324
- Miłowa Tatiana 414
- Minerwa* 286-288
- Młynarski Kajetan 414
- Molière, właśc. Jean Baptiste Poquelin 173
- Mroczkowski Mieczysław 57
- Mróz Piotr 55, 415
- Musil Robert 56, 62-66, 68-69, 72, 74
- Musset Alfred de 197
- N**
- Naganowski Egon 62
- Napoleon Bonaparte 267
- Narcyz* 98
- Nerval Gérard de 173
- Niesporek Andrzej 414

- Nietzsche Friedrich Wilhelm 9-12,
17-29, 31-38, 40-44, 46-48, 51-
53, 324, 328
- Nizan Paul-Yves 59
- Noe 367
- Nourrit Adolphe 80
- Novalis zob. Hardenberg Georg
Philipp von 206
- Noverre Jean-Georges 77
- Nowicki Światosław Florian 288
- Nūrī z Bagdadu 363, 370-371
- Nyerup Rasmus 90
- O**
- Ochman-Świątek Monika 414
- Ogrodnik Bohdan 414
- Orlewicz-Musiał Małgorzata 349
- Ostachiewicz-Bańkowska-Trzcinińska Cecylia 321
- Ostasz Lech 179
- Osuna Franciszek (Francisco de
Osuna) 372
- Owsianowska Sabina 340, 351
- P**
- Parandowski Jan 62, 65
- Parmenides z Elei 161
- Paulli Holger Simon 84
- Pawlicki Stefan 318, 320, 324
- Pawłowska Maja 414
- Pawłowski Paweł 414
- Peirce Charles 107
- Pellegrino Edmund Daniel 217
- Penderecki Łukasz 414
- Perry Ralph Barton 332
- Philipp Ryszard 125, 414
- Piechocka Amelia 414
- Pierzga Joanna 414
- Pięta Paweł 415
- Piłsudski Józef Klemens 326, 349,
355
- Pinkas Ignacy 324
- Platon 12, 15, 20, 43-46, 161-162,
225-227, 242, 293, 301, 321-322,
413
- Plotyn 322
- Polus Andrzej 309
- Popper Karl 107
- Prejsnar-Szatyńska Sabina 7, 239,
414-415
- Prus Bolesław, właśc. Aleksander
Głowacki 181, 212
- Pseudo-Dionizy Areopagita 364,
372
- Purchla Jacek 337
- Puzynina Jadwiga 345
- R**
- Racine Jean-Baptiste 173
- Rank Otto, właśc. Otto Rosenfeld
166
- Reaney Darryl 219
- Reich Wilhelm 64
- Reid Thomas 327
- Rembowski Jan 322-323
- Rilke Rainer Maria 62
- Roch-Ruman Joanna 414
- Rogowska Grażyna 414
- Romański Jacek 223, 414-415
- Ronda Ibn Abbad de 366
- Roqueplo Philippe 319
- Rorschach Hermann 322
- Rosenberg Alexander 71
- Rosenberg Zofia Antonina 328
- Rosenblatt (Fredro-Boniecka) Ma-
ria 321-323, 325, 327
- Rosenblatt Alicja 323

- Rosenblatt Karola 323
 Rosenkrantz Karol 191
 Rosenzweig (Safier) Minna 327-328
 Rosiak Marek 266, 269, 281
 Rossini Gioacchino Antonio 90
 Rubczyński Witold 317-320, 322, 325, 327-328
 Rumi Dżalal Ad-Din 362-363
 Rybakow Anatolij N. 65
 Rybicki Paweł 239-241, 245, 251, 253-258
 Rybińska Justyna 414
- S**
- Sacher-Masoch Leopold Ritter von 63
 Sadik Dżafar as 364
 Saily Suzanne 345
 Sala Józef 334
Salomon, prorok 367
 Sartre Jean-Paul 58-60, 62, 66, 69, 137-140, 142, 145-146, 148-151, 153, 155-158
 Schapirówna Henia 328
 Scheler Max 178, 187-188, 318
 Schleiermacher Friedrich Daniel Ernst 325
 Schmitt Carl 71
 Schneitzhoeffter Jean 80
 Schopenhauer Arthur 16, 317-318
 Seel Martin 117-120
 Segiet Eliza 414
 Seweryn (Iskierdo de Paul) Agata 414
 Sichulski Kazimierz 323
 Siemek Marek 276-281
 Siódmak Abraham 328
 Skarga Barbara 206
 Skłodowska-Curie Maria 318, 320, 359
 Słowacki Juliusz 324
 Smrokowska-Reichmann Agnieszka 101, 414
 Smywińska-Pohl Anna 315, 414
 Sofokles 168-169, 171-172, 287
 Sokrates 287, 293, 413
 Sonnenschein-Markowiczowa Franciszka 320, 327
 Sorel Georges Eugène 63
 Spencer Herbert 251
 Spinoza Baruch (Benedykt) 223-225, 228-229, 231-235
 Stalin Józef, właśc. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili 160
 Stankiewicz Sebastian 414-415
 Starobinski Jean 168-171, 173-174
 Steinberg Witold (Aleksander Rudziński) 317
 Steiner George 209
 Stern William 318
 Stróżewski Władysław 293
 Studnicka Anna 414
 Such Jan
 Suchorzewska Janina 317-319, 322, 325, 327-328
 Suhrawardi, właśc. Shahāb ad-Dīn Yahya ibn Habash Suhrawardī 363, 368
 Surówka Jarosław 414
 Süsse Rudolf 111-112
 Sytnik-Czetwertyński Janusz 414
 Szabistari Mahmud 362
 Szacki Jerzy 249
 Szafer Wacław 326
 Szamsuddin (Szamsodin) Mohammad Hafez Szirazi 362
 Szczeklik Andrzej 210
 Szczepański Jan 207, 239-241, 243, 245, 252-253, 255-256, 258-259
 Szczurkiewicz Tadeusz 239-241, 243-247, 252, 256

Szekspir (Shakespeare) William
166-168, 170-172
Szkłarska Anna 263, 414-415
Szmydt Jadwiga 327
Szymańska-Aleksandrowicz Beata
415

Ś

Ślipko Tadeusz 214-215
Śliwa Łukasz 414
Śmiałek Ryszard 414
Śniadecki Jędrzej 306

T

T'o Hua 213
Taglioni Filippo 80
Taglioni Maria 80
Tatarkiewicz Władysław 203, 220,
327
Tatarówna Stefania 320, 322-328
Tatarówna Wacława 320, 325, 327
Telivuo Leo J. 214
Tenenbaum Anna (Maria Rudzińska) 317-319, 327-329
Teodozjusz II (Flavius Theodosius),
cesarz bizantyjski 94
Teresa z Ávila św. 372-373
Thiele Just Mathias 90
Timur Chan (Tamerlan, Timur
Chromy) 73
Tischner Józef Stanisław 293
Tokarczyk Roman 212
Tomasz z Akwinu św. 242, 319
Tournier Michel 62, 65
Türcke Christoph 113-114, 120-121
Turczyńska Janina 317, 319, 322,
325-327
Turowska Irena 350

Turska Irena 84
Twardowski Kazimierz 320
Tyszek Marta 414
Tzara Tristan, właśc. Samuel Rosen-
stock 166

U

Ucińska Dorota 391, 414
Ungar Herman 322
Ungar Lea 322, 327

V

Valéry Giscard d'Estaing 173
Valéry Paul 59
Vogel Debora 320, 322-324, 327-328

W

Wagner Ryszard 15-16, 18, 25, 27-
28, 31, 33
Wahle Richard 322
Wallis Aleksander 337, 339
Wallis Mieczysław 177, 188-191
Waśkowski Antoni 323
Weber Max, właśc. Karl Emil Maxi-
milian Weber 120
Weininger Otto 63
Weiss Wojciech 323
Welsch Wolfgang 302
Wędrychowska-Cyrus-Sobolewska
Maria 321, 323-324, 327
Węgrzecki Adam 382
Whewell William 107
Wilde Oscar 62, 98
Wilk Andrzej 414-415
Wilkońska Joanna 137, 414
Williams Glanville 217
Winckelmann Johann Joachim 34

- Winclawski Włodzimierz 241
Witkiewicz Stanisław Ignacy (Wit-
kacy) 322-323
Włodek (Włodkowa) Zofia Albina
de Goetz-Okocimska 319, 323,
325-328
Wundt Wilhelm Maximilian 321
Wyspiański Stanisław 323
Zegadłowicz Emil Erwin 62, 65
Ziarkowska Joanna 331, 415
Ziąbka Małgorzata 177, 414-415
Zimmerman Robert von 318
Zimmermann Kazimierz 326
Znaniecki Florian 239-244, 246-
254, 256-257, 259
Zowisło Maria 414
Zuchora Krzysztof 298, 307

Z

- Zaderecki Tadeusz 328
Zaratustra 22
Zdebska-Biziewska Halina 414-415

Ż

- Żeromski Stefan 62
Żukowska Zofia 307

Książka *Na Przełomie* jest niezmiernie ciekawym zbiorem prac rozmaitych. Stanowi świadectwo programowej różnorodności tematycznej, a zarazem potwierdzenie filozoficznych pasji i kompetencji indywidualnych u młodych wciąż – filozofów. Niektórzy znajdują się zapewne w pobliżu apogeum swej drogi twórczej, inni zbliżają się powoli do swej entelechii. Czy przemierzać dalsze etapy samotnie lub w innych konfiguracjach organizacyjnych i personalnych, czy też może nadal z zapleczem materii i ducha *Na Przełomie*, czynnym w następnym ćwierćwieczu? Czas pokaże.

fragment Posłowa Prof. dr. hab. Józefa Lipca

Stanisław Łojek
Piotr Mróz
Magdalena Malska
Agnieszka Smrokowska-Reichmann
Ryszard Philipp
Joanna Wilkońska
Magdalena Marcinak-Pinel
Małgorzata Ziąbka
Ewa Kurlęto-Kalińska
Jacek Romański

Sabina Prejsnar-Szatyńska
Anna Szklarska
Beata Foszczyńska
Anna Smywińska-Pohl
Joanna Ziarkowska
Małgorzata Konarzewska
Katarzyna Barska
Dorota Ucińska
Józef Lipiec

<https://akademicka.pl>

